

Miloš Starović

KRAJ JEDNE ERE

**Od integracije do izolacije Rusije:
Godina prva**

Beograd, 2023

*Sinovima, Georgiju Milanu i Davidu Aleksandru,
da uvek misle svojom glavom i idu napred*

Sadržaj

Umesto predgovora	13
Uvod	15
1. Devedesete ili ruski kao prvi strani jezik	19
2. 2000–2004. ili ruski kao drugi strani jezik	23
3. 2004–2009. ili ruski kao treći strani jezik	29
4. 2009–2014. ili ruski kao poželjan jezik na zapadu	41
5. 2014–2020. ili ruski na početku kraja	49
[...] Ekonomske posledice ukrajinske krize ...	57
6. 2020–2022. ili početak kraja jedne ere	67
7. Februar–april 2022. kraj jedne ere, čin prvi – početni šok	73

8. Kraj jedne ere, čin drugi – nova realnost	83
9. Kraj jedne ere – rusofobija protiv rusofilije . . .	95
10. Kraj jedne ere – ruski u geopolitičkom metežu	109
11. Ruski kao latinski jezik?	119
Pogovor	131
Literatura – Izvori	135
Rečnik pojmova	139
O autoru	143

S desničarskog pogleda, Ukrajina se bori za evropske vrednosti protiv neevropskih autoriteta; s ispravnog levičarskog stajališta, Ukrajina se bori za globalnu slobodu, uključujući slobodu samih Rusa. Zato srce svakog pravog ruskog rodoljuba kuca za Ukrajinu.

Slavoj Žižek, Intervju britanskom
Gardijanu, 21. jun 2022.

Suočavamo se sa situacijom u kojoj bi Rusija mogla da se potpuno otuđi od Evrope i potraži trajni savez negde drugde. Ovo može dovesti do diplomatskih distanci nalik Hladnom ratu, što će nas vratiti decenijama unazad. Trebalo bi da težimo dugoročnom miru...

Henri Kisindžer, Intervju povodom
99. rođendana, 22. maj 2022.

*Rat će se završiti.
Lideri će se opet rukovati.
Stara žena će i dalje čekati svog mobilisanog sina.
Ona devojka će i dalje čekati svog voljenog muža.
I ona deca će i dalje čekati svog oca heroja.
I ne znam ko je prodao našu domovinu, ali sam video ko je
platio cenu.*

Mahmud Darvis¹

¹ Prevod autora.

Nakon pobjede nad Napoleonom, Aleksandar Prvi se nadao da će urediti državni i ekonomski aparat svoje države prema britanskom modelu i da će obrazovati svoje podanike na britanski način. Čini se da je rusko javno mnjenje bilo naklonjeno ovim planovima. Ipak, vrlo brzo će početi smatrati ovu zamisao utopijom...

Evgenij Sergejev, Rusko-britanski odnosi u Središnjoj i Istočnoj Aziji, Velika Igra 1856–1907.

Umesto predgovora

Dugujem zahvalnost svim ljudima, mestima i događajima koji su zauzeli mesto u ovoj knjizi, bilo eksplicitno ili implicitno. Da mi je neko rekao kada sam kao osamnaestogodišnjak otišao iz Srbije da će istorija toliko mnogo toga iznedriti za dvadeset godina života u Evropi, sigurno mu ne bih verovao. Ivo Andrić je u *Travničkoj hronici* napisao da „sve se u ovoj zemlji vremenom okretalo u iznenađenje i sve je, u svakom trenutku, moglo postati protivno od onoga što izgleda“. Naš nobelovac je tako opisao Bosnu, a ja smatram da ovaj citat može sa pravom da se iskoristi za opis razvoja svetskih dešavanja za generaciju nas milenijalaca, koji smo započeli studije na samom početku trećeg milenijuma. Trudio sam se da napišem kratku knjigu koja će kroz lično svedočanstvo pitko, naglašeno, ali i otrežnjujuće, ilustrovati epizodu kojom se bavim.

Od srca hvala svima koji su učestvovali u pripremi ove knjige, čitajući rukopise i dajući konstruktivne kritike i savete. Dugujem neizmernu zahvalnost za pažnju i strpljenje supruzi Olgi, koja predstavlja prvu generaciju Rusa koji su u kratkom periodu iskusili ne samo otvaranje Rusije i tesnu povezanost sa Zapadom nakon pada gvozdene zavese, kada je Moskva bila u rangju svetskih

metropola, već su dočekali i izopštavanje svoje zemlje sa mape sveta, pa donekle i kulturu izopštavanja (*cancel culture*) nakon početka beznada započetog februara 2022. Veliku zahvalnost dugujem mojim roditeljima Vidi i Slobodanu kao i svom bratu Marku, koji su stoički naučili da žive sa činjenicom da sam više od pola dosadašnjeg života proveo udaljen od njih.

Veliko posthumno hvala Radoslavu Ćebiću, koji me je učio da pišem i zavolim svet pisanja i kritičke misli, a koji me danas bodri kada pišem svoje tekstove sa mesta gde nema muka i uzdisanja.

I na kraju, zahvalnost dugujem izdavačkoj kući Clio, čiji tim je posvećeno radio na ovoj knjizi, te se iskreno radujem budućim projektima i saradnji.

U Parizu, marta 2023.

Uvod

Andrej Kurkov, poznati ukrajinski pisac je maja 2022. napisao: „Vreme ne obraća pažnju na ljude. Ljudi su ti koji obraćaju pažnju na vreme – pokušavaju da vide koliko ga je ostalo, da li je dovoljno da se ostvare planovi. Ranije sam obraćao mnogo pažnje na vreme, koristeći ga što je više moguće. Ali to se promenilo. Sada obraćam pažnju na rat koji traje već više od sto dana. Ne mogu da predvidim kada ili kako će se završiti.“² Upravo kada se navršavalo sto dana od početka ruske invazije na Ukrajinu, počeo sam sa pisanjem ove knjige. Dok privodim kraju rukopis ove knjige, nekoliko nedelja nakon godišnjice invazije, kraj ovoj tragediji ne samo da se ne nazire, već se ne isključuje ni eskalacija dejstava. Reč je o ratu u kome je uništena infrastruktura Ukrajine i gotovo potpuno izolovana privreda Rusije, decenijama prethodno integrisana u ekosistemu globalne ekonomije. Svetska ekonomska kriza 2008, referendum o Bregzitu 2016, pandemija kovida 19 2020. godine i, na kraju, invazija na teritoriju Ukrajine započeta 24. februara 2022. – četiri su događaja, svojevrsna tektonska poremećaja koji su poljuljali ve-

² Andrej Kurkov, „Bajke iz Transkarpatije“, *Fajnenšal tajms*, 11–12. juna 2022. Prevod autora.

rodostojnost udžbenika iz kojih smo učili ekonomiju na samom početku 21. veka. Životne trenutke koji su našli mesto u ovoj knjizi skromnog obima – od učenja ruskog jezika u Beogradu i studentske razmene u Moskvi do perioda kada je ruska ekonomija bila na vrhuncu svoje integracije u svetsku ekonomiju i, samim tim, najpopularnije tržište, od ekspanzije tog tržišta u londonskom sitiju pa sve do egzodusa međunarodnih kompanija sa ruskog tržišta, u velikoj meri boje ova četiri tektonska poremećaja.

Kako je sve počelo? Kada smo se 1995. godine preselili sa Konjarnika na Senjak, nakon godinu dana učenja nemačkog, brat i ja smo počeli nastavnu godinu u osnovnoj školi u kojoj je glavni strani jezik bio ruski, koji je već od trećeg razreda bio uvršćen u nastavni program. Činjenica da smo zbog propuštenog gradiva morali da polažemo razredni ispit iz stranog jezika koji nismo prethodno učili, doprinela je nimalo obećavajućem prvom susretu sa ruskim jezikom. Sklonost ka tom jeziku često je bila uočljiva kod starije generacije na Senjaku, one koja je gajila simpatije ka sovjetskoj Rusiji i ostacima komunizma na našim prostorima u celini. Ta sklonost je bila uočljiva i kod poznanika koji su zbog nezadovoljstva merama Zapada i sankcija Srbiji u to nesretno vreme, u naletima besa, gajili iluzije da je ruski jezik, jezik budućnosti, jer će „Zapadna imperija“ u bliskoj budućnosti propasti. U tom periodu, u našem okruženju nije isticano pravoslavlje niti slavjanstvo zbog koga bi jedna generacija trebala da započne sa učenjem ruskog čak dve godine pre engleskog jezika. Taj društveni uticaj je ojačao posle, krajem devedesetih, kad je zemlja sve više tonula u besparicu, ratove i diktaturu, a uticaj Crkve jačao u društvu, uključujući i povratak veronauke u škole 2001. godine.

Stoga, koje asocijacije su desetogodišnji dečaci u Beogradu sredinom devedesetih mogli da imaju o Rusiji? Nkakve. Niti smo gledali ruske crtane filmove, niti su nam roditelji obavezno pričali ruski, kao što se, na primer, francuski dominantno govorio u Maroku, Alžiru, Tunisu ili Libanu. Znali smo za lutku babušku, deo inventara svakog doma, a ujedno i suvenir jugoslovenskih vremena, gledali smo nastavak filma „Roki“ u kome neprevaziđeni američki bokser pobeđuje sovjetskog protivnika Draga, i znali smo da je visoki šaljivdžija Boris Jelcin predsednik te geografski daleke, a nama, po svim predanjima, bliske Rusije.

Skoro trideset godina nakon prvog susreta sa ruskim jezikom, duboko sam zabrinut za njegovu stratešku važnost, s obzirom na poredak u kome Rusija postaje izolovana tačka na mapi sveta. Nakon svih napora da se Rusija integriše u globalni društveni i ekonomski sistem, usled invazije Rusije na Ukrajinu, koja je počela 24. februara 2022, za samo nekoliko nedelja, sve se urušilo kao kad talas zapljusne kulu od peska. Od najstrožih sankcija, do kolapsa valute i kolosalnog pada u kreditnom rejtingu, do odlaska najkrupnijih međunarodnih korporacija sa ruskog tržišta. Globalni sistem je za rekordno kratko vreme promenio svoju morfologiju. Čak i uz sve naše molitve da se rat završi što je pre moguće i uspostavi trajni mir, procene su da će proći dugi niz godina pre nego što će Rusija iole biti razmatrana za bilo kakav vid saradnje, bilo da je reč o diplomatskim, privrednim odnosima, sa izgledima da se takav pristup primeni čak i u oblasti kulture i sporta.

S pravom se pitate otkud ove zabeleške, jer ovo nije geopolitička studija, niti istorijska analiza. Odgovor se

možda krije u onome što sam iskusio da, dok su mi u Beogradu pričali mitove o snažnoj vezi naših naroda a Rusiju nisu nikada ni posetili, na Zapadu su me zapitkivali da li Srbija beše jedna od republika Sovjetskog Saveza i da li su ruski i srpski skoro pa isti jezici.

Ovo je, dakle, priča o jednoj refleksiji, o spoznaji jednog društva, i mnoštvu konfuznih primera koje su ga karakterisale. Ovo je priča o dodiru sa tim društvom u deceniji koja je prethodila kraju relevantnosti, odnosno početku izolacije Rusije. Vredelo je zabeležiti ova sećanja i podeliti, za generacije koje neće imati priliku da tu zemlju posete čak ni kao turisti.

Vredelo je zabeležiti, jer je ovo kraj jedne epohe, kraj ekosistema globalizacije koja je integrisala svetsku privredu od pada „gvozdene zavese“ do februara 2022.

Devedesete ili ruski kao prvi strani jezik

Sa jedne strane gvozdene zavese bilo je sivilo komunističkih fabrika i siromašno opremljene police. Sa druge strane su bili novi automobili i inspirativna mala i srednja preduzeća...

Novinar Džejms Politi opisuje odrastanje Lael Brejnard povodom njenog stupanja na dužnost glavne ekonomske savetnice u Beloj kući. Lael Brejnard je kao kćerka diplomate provela detinjstvo u Poljskoj i zapadnoj Nemačkoj³.

Kada smo se preselili i krenuli u Osnovnu školu „Stefan Nemanja“ na Senjaku, te 1995. godine, glavni strani jezik je bio ruski. Učenje ruskog počinjalo je u trećem razredu, a engleskog dve godine kasnije. Kako smo školu promenili u četvrtom razredu, morali smo da polažemo razredni ispit iz ruskog i nadomestimo gradivo, jer smo u prethodnoj školi učili nemački. Detinjstvo devedesetih godina prošlog veka u Srbiji, tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji, obeleženo je specifičnostima koja izazivaju

³ Osoba u vestima. Lael Brejnard. Rigorozni ekonomista ulazi u Belu kuću. *Fajnenšal tajms*, 18–19. februara 2023. Prevod autora.

šarolike emocije, od toplih i nostalgичnih, karakterističnih za detinjstvo, do turobnih, povezanih s okolnostima u kojima smo moj brat blizanac i ja odrastali. Sećam se nastavnice ruskog jezika u osnovnoj školi, skromno odevene, što spominjem kao ilustraciju statusa profesora tog vremena u našoj zemlji, a imajući u vidu svoja kasnija iskustva u tri evropske zemlje u kojima sam, nakon završetka gimnazije živeo. Uvek bi me porazila ta briga koja ostaje na licu naših majki, tetaka i komšinica u Srbiji, naspram opuštenosti i lakoće koraka dama u Evropi. Lakoća koraka te snažne srednje klase, na kojoj počiva društvo, koje devedesetih definitivno nije bilo ni u Rusiji, niti u Srbiji, a pitanje je da li postoji i danas. Kasnije tih godina i nastavnica ruskog je, zahvaljujući angažmanima za prevođenje, počela da izgleda drugačije, rekao bih onako kako je želela, jer je uspevala dodatno da zaradi. Godinama posle, kada sam se susreo sa ekonomskim sistemom Rusije i proširio znanja o evoluciji ekonomije nakon raspada Sovjetskog Saveza, reflektovao sam da je te 1996. godine Boris Jeljcin postao predsednik Rusije drugi put zaredom i da se taj period označava kao simbolični početak famozne tranzicije ka tržišnoj ekonomiji. Tada počinju masovne privatizacije državnih i javnih preduzeća, trka za privatnim vlasništvom i prirodnim resursima, što će se deset ili dvadeset godina kasnije ispoljiti velikim bogatstvom izvesnog, privilegovanog broja ljudi. U svetu je odnos prema njima bio na liniji između divljenja i prezira, dok će četvrt veka kasnije nastupiti upravo kraj te ere i pokazaće se koliko i najraskošnija bogatstva na svetskoj ravni mogu biti krhka i upitna ukoliko se čak i teorijski povežu sa ratom ili autokratskim režimima.

U tom periodu, drugoj polovini devedesetih, nije bilo nikakvog gradiva o pravoslavnim običajima ili o kulturi ruske carevine. Plan i program su se strogo fokusirali na „Moskva–Belgrad, davajte družiti“⁴ i na folklorni sovjetski repertoar. Profesorka ruskog je nakon dve godine otišla u privatni sektor, a profesorka koja ju je nasledila je takođe nakon dve godine, kao prevodilac, otišla u Naftnu industriju Srbije, koju je kupila ruska naftna kompanija Gasprom (Газпром). Tada čak i na našim prostorima počinje i blaga tražnja za poznavaocima ruskog jezika.

Jasno se sećam težnje da se naglasi rusko-srpska bliskost u duhovnosti i kulturnom identitetu. To je vreme bombardovanja SRJ 1999, kada smo čak i kao nesvršeni osnovci naučili da baratamo izrazom „staviti veto“ jer je tada Rusija iskoristila svoje pravo u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija da stavi veto na odluku da NATO bombarduje Srbiju. Ma koliko se neko u Beogradu borio protiv tadašnjeg Miloševićevog diktatorskog režima, koji je zemlju doveo do istorijske izolacije i ekonomske propasti, tog proleća 1999. svako je ispoljavao bes prema Zapadu, čak i najveći evropejci. „Zašto bombarduju i kaŕnjavaju celu zemlju i sve nas koji se danonoćno borimo protiv diktature?“ to je pitanje bez izuzetka postavljao svaki Srbin evropskih shvatanja u razrušenoj zemlji 1999. godine. Tog istog proleća je najistaknutiji gost u jedinoj prestonici Evrope koja je bombardovana nakon Drugog svetskog rata bio ruski patrijarh Aleksej, koji je služio moleban ispred nedovršenog Hrama Svetog Save. Uprkos

⁴ Refleksija na udžbenik ruskog jezika za šesti razred osnovne škole koji je korišćen u nastavnom planu i programu u Srbiji devedesetih godina 20. veka.

tome što je, osim molebana, ruski crkveni velikodostojnik došao i u posetu tada poslednjem autokrati u Centralnoj Evropi, zakletom ateisti i fosilu komunizma, impresivan je to bio vizuelni prizor nepreglednih ulica, punih sveta, koji je došao da se istinski pomoli za prestanak rata i potraži utehu, spas i strpljenje u euharistiji. Manje je poznato da li je Rusija uopšte obnovila ijednu zgradu nastradalu u bombardovanju 1999, ali je zahvaljujući tadašnjem teorijskom vetu u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija i molitvom za mir, na duže staze osigurala lojalnost jednog naroda, koji je tada po svom statusu bio izolovan od ostatka Centralne Evrope.